

ȘT. O. IOSIF. THE RHETORIC OF MEMORY

Iulian Boldea

Prof. PhD, UMFST „George Emil Palade”, Tîrgu Mureș

Abstract: Attached to the values of tradition, more modern in form and style, Șt. O. Iosif is a typical case of lyrical syncretism. In his creation, echoes of most of the literary currents from the beginning of the 20th century can be identified. Thus, very clear influences of Coșbuc's lyric, in the beginning poems, in which the rural "idyll" is cultivated, with a predilection for "genre scenes", or for "icons", the village being perceived by the grid of vigorous, naive optimism, in pastel colors, without shadows. Here one can discern, before Goga, the intention of a monograph of the village, by recalling some archaic, archetypal traditions and rituals, even if the social reflexes are not completely absent.

Keywords: tradition, lyrical, syncretism, pastel, archaic.

Curent literar de o longevitate eclatantă, romantismul nu ia sfârșit în literatura română o dată cu poezia eminesciană. Toposuri, accente, tonalități romantice se regăsesc în lirica lui George Coșbuc, mai ales în modulațiile ei vizionare, atașate de trecut, în care dominante erau sentimentul grandorii și inflexiunile eroismului. Desigur, opera lui Octavian Goga e și ea, în mare măsură, tributară unei viziuni romantice, căci mesianismul, „cultul eroilor”, valorizarea memoriei istorice și a ambianței satului tradițional se împletesc cu expresia gravă, cu și solemnitatea liturgică apropiate de mentalul romantic. Curent literar ce a dominat autoritar secolul al XIX-lea, prefigurat de preromantism și infirmat de sensibilitatea simbolistă, romantismul impregnează la noi literatura de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, o literatură a prelungirii, nuanțării sau a mixajului unor curente anterioare.

Una dintre metamorfozele romantismului la noi, tematic și stilistic, este sămănătorismul, iar literatura acelei epoci trădează succesiune, prelungire și confirmare a literaturii anterioare, mai ales că este plasat sub semnul întrebării principiul autonomiei esteticului, promovat de Junimea și „Convorbiri literare”. În contextul polemicii Maiorescu – Gherea, viața literară se animă și se divizează, capătă un aspect dihotomic, ambivalent, unii scriitori pledând pentru ideea autonomiei esteticului, în timp ce alții, susținători ai lui Gherea, ilustrează o literatură angajată, marcată de o amprentă națională, impregnată de un suflu social și etic dominant. Două orientări par să se confrunte acum; una care se realizează ideii de sincronizare cu alte culturi europene, alta marcată de interesul față valorile estetice și etice autohtone, generându-se astfel polemici, conflicte ideatice, confruntări ideologice cu efecte indiscutabile în plan estetic. Revista „Literatorul” dovedește, spre deosebire de conservatorismul „Convorbirilor literare” o adevărată fermă, explicită, programatică pentru inovație, după cum, Mihail Dragomirescu și revista „Convorbiri critice”, se dedică exclusiv autonomiei esteticului.

Între orientările literare din primele decenii ale secolului al XX-lea, sămănătorismul și poporanismul se disting prin impactul realităților social-istorice, și prin lipsa de ecou a influențelor culturale europene, chiar dacă în structurile lor estetice paradigmatic se pot regăsi influențe, inflexiuni, prelungiri ale romantismului sau ale realismului. Primul număr al revistei „Sămănătorul” apare la 2 decembrie 1901, la București, sub conducerea scriitorilor George Coșbuc și Al. Vlahuță. După un an, conducerea e preluată de un comitet în frunte cu

Ilarie Chendi, pentru ca din 5 ianuarie 1905, pînă în octombrie 1906, animatorul revistei să fie Nicolae Iorga, din redacție făcînd parte Șt. O. Iosif, Mihail Sadoveanu, I. Scurtu. În octombrie 1906, Nicolae Iorga părăsește revista, iar în redacție intră D. Anghel și C. Sandu-Aldea, pentru domeniul literar și G. Murgoci pentru partea științifică.

Principalul ideolog ale revistei „Sămănătorul” este Nicolae Iorga, chiar dacă a fost director al revistei pentru scurt timp. Revista „Sămănătorul” apare pînă la 27 iunie 1910. Se poate spune că „Sămănătorul” a avut o influență importantă asupra activității altor reviste ale vremii, precum „Junimea literară” (1904-1914), „Paloda literară” (ianuarie-decembrie 1904), „Făt-Frumos” (1904-1906); „Ramuri”; „Revista noastră” (1905-1907; condusă de Constanța Hodoș). Articolul programatic din primul număr al revistei „Sămănătorul”, *Primele vorbe*, sugerează o linie patriotică, romantică și națională, pe urmele lui Kogălniceanu din *Introducere* la revista „Dacia literară”: „Strîngeți-vă laolaltă cîți simțiți în voi dorul de muncă și setea sfîntă de adevăr, umpleți-vă sufletele de cea mai adîncă evlavie pentru trecutul glorios al neamului acestuia, pentru faptele nespuse de mărețe ale străbunilor noștri, încălziți-vă de cea mai entuziastă iubire pentru patria voastră, apărată de atîtea jertfe, pentru frumusețile acestui pămînt (...) și faceți ca fiecare gînd și fiecare pas al vostru să fie pentru binele și înălțarea neamului românesc.” Împreună cu articolul-program se regăsește poezia *Sămănătorul* a lui Al. Vlahuță, în care ideea înșămîntării pămîntului e un simbol al ideii educației celor mulți, în timp ce aceeași idee a culturalizării apare în articolul *Cărți pentru popor*, de Al. Vlahuță din numărul al treilea al revistei, iar combaterea spiritului novator în literatură e ilustrată în articolul lui Coșbuc intitulat *Uniți*, apărut în numărul doi al revistei.

Mai tîrziu, ideologia comuniunii cu poporul capătă tendințe naționaliste și xenofobe, iar Nicolae Iorga aderă la o concepție sociologizantă ce privilegiază rolul social al artei, ignorîndu-se principiul autonomiei valorilor estetice, Iorga promovînd în paginile revistei scriitori pe bună dreptate uitați astăzi, lipsiți de orice valoare (Constanța Hodoș, V. Pop, Teodor Cercel). În același timp, Nicolae Iorga considera că este necesară o comuniune între țărănime și boierimea românească, criticîndu-i pe arendași, ostili progresului. Un element catalizator pentru realizarea acestei comuniuni ar fi, în viziunea lui Iorga, cultura română, care trebuie difuzată și în rîndul maselor: „Ne trebuie o cultură a tuturor, de sus pînă jos, dintr-un hotar al românismului la altul, o cultură care să fie a noastră ” (*O nouă epocă de cultură*, „Sămănătorul”, 1903). În activitatea de ideolog literar a lui Nicolae Iorga, eticul și etnicul încalcă teritoriile esteticului, căci Iorga, ostil inovațiilor modernismului milita pentru o literatură „sănătoasă”, inspirată din viața satului, în care era elogiată țărănimea și boierul pămîntean, considerat un sfătuitor al sateanului. Iorga e adeptul unei literaturi axate pe idealizarea trecutului, cu boieri patriarhali, prieteni ai țăranilor, cu arendași și cîrciumari „străini de neam”, care sunt cauza tuturor relelor sociale. Elemente, accente, tonalități sămănătoriste se găsesc în literatura română în opera unor scriitori diferiți ca valoare și structură, de la Octavian Goga, M. Sadoveanu și Șt. O. Iosif la C. Sandu-Aldea.

O temă favorită a literaturii sămănătoriste e cea a „dezrădăcinării”, în care e figurat regretul intelectualului venit la oraș după satul natal, precum în poeziile *Bătrîni* de Octavian Goga sau *Adio*, de Șt. O. Iosif. Ostilitatea față de mediul citadin, perceput ca un spațiu degradat, viciat, haotic e figurată în poemele volumului *Din umbra zidurilor*, de Octavian Goga, unde Parisul e un fel de Babilon constrîngător, ce generează dorința întoarcerii acasă. Teza descompunerii morale a omului plecat de la țară la oraș se regăsește în nuvela lui Mihail Sadoveanu *Ion Ursu*, după cum admirația, idealizarea vieții patriarhale apar în poeziile *Cronicarii* și *Boierii* de Șt. O. Iosif, în *Bătrîni* lui E. Gîrleanu sau în romanul *Două neamuri* de C. Sandu-Aldea.

În viziunea lui Nicolae Iorga, sămănătorismul are menirea de a orienta literatura spre ceea ce e caracteristic națiunii, spre spațiul rural și spre trecutul istoric, percepute ca surse de regenerare a spiritului național. Se poate spune că literatura sămănătoristă a fost compromisă

în foarte mare măsură de caracterul său fals idilic, de amprenta covârșitoare a eticului și etnicului, de calitatea literară scăzută a multora dintre operele literare programatic moralizatoare apărute în paginile revistei. Revistei „Sămănătorul” îi revine însă meritul de a fi susținut creația unor scriitori precum Mihail Sadoveanu, Octavian Goga, Șt. O. Iosif și Ion Agârbiceanu. În viziunea scriitorilor sămănătoriști, satul e perceput ca un fel de muzeu etnografic, o arhivă folclorică, în care e depozitată adorația învăluitoare a frumuseților patriarhale. Iată de ce scriitorii sămănătoriști cultivă o tonalitate în care predominante sunt viziuni romantice, un romantism pasiv, paseist, minor, cu unele accente de critică socială. Trebuie subliniat faptul că scriitorii importanți ai vremii nu se subordonează, în mod servil și în totalitate, unui curent sau altul, existând numeroase interferențe și corespondențe între sămănătorism și poporanism.

Sămănătorismul este, așadar, prin multe aspecte ale configurației sale tematice și stilistice, un romantism „întârziat”, minor, o prelungire a romantismului, cu două particularități mai importante: evocarea istorică, prin așa-numitele “icoane din trecut”) și descrierea satului, în paginile descriptive ce ilustrează “viața la țară”. Operele literare sunt individualizate prin intermediul unor antinomii pregnante: sat/oraș, boier de neam/arendaș, dezrădăcinarea/ adaptarea etc. Sămănătorismul induce creațiilor literare o atitudine idilic-romantică și paseistă, elogiază trecutul, susține valorile folclorului și cultivă literatura originală în dauna traducerilor, în spiritul unui ideal al deșteptării națiunii, militând pentru o orientare culturală didactic-moralizatoare. Astfel, interesul pentru lumea satului și etnicul, amândouă plasate sub semnul tutelar al eticului, definesc sămănătorismul ca orientare literară, alături de amprenta finalității sociale, cristalizându-se o ideologie estetică opusă cu fermitate ideii de autonomie a esteticului. Pe de altă parte, exigențele normative, predilecțiile canonice ale sămănătorismului au facilitat apariția unei literaturi minore, percepută cu suficientă asprime de spiritul critic autentic al epocii. Influențe ale sămănătorismului, ca atitudine literară se regăsesc la Ionel Teodoreanu sau Cezar Petrescu, dar și în curentul gândirist.

Atașat de valorile tradiției, mai modern în formă și stil, Șt. O. Iosif e un caz tipic de sincretism liric. În creația lui pot fi descifrate ecouri ale mai tuturor curentelor literare de la începutul secolului XX. Astfel, foarte limpede transpar influențe ale liricii lui Coșbuc, în poeziile de început, în care e cultivată „idila” rurală, cu predilecție pentru „scene de gen”, sau pentru „icoane”, satul fiind perceput prin grila unui optimism viguros, naiv, în culori pastelate, fără nuanțe sau umbre. Aici se poate desluși, înaintea lui Goga, intenția de monografiere a satului (*Cobzarul, Bunica, Nucul, Surorile, Haiducul, Frumoasa Irină*), prin rememorarea unor tradiții și ritualuri arhaice, arhetipale, chiar dacă reflexele sociale nu sunt cu totul absente, pentru că Șt. O. Iosif e preocupat de „dreptatea ce o să vină: Mă-ntreb pe gânduri adâncit / Va răsări cândva și steaua / Acestui neam nenorocit? ...”

Tonalitatea poetică e însă una catifelată, fără vibrația și energia mesianică a lui Goga. În poeziile sale, Șt. O. Iosif preferă să sugereze abia, în construcții fragile ale anamnezei lirice, refuzând edificiile ample sau viziunile panoramice, poetul neavând suflul și ritmul pentru desfășurările vaste, nici rezonanțele imaginative redutabile. E cert că fantezia sa e limitată, redusă la date generice, la scheme abreviate și la notații sobre. Există însă, la Șt. O. Iosif, o sugestivă frumusețe a simplității, izvorită din puritatea liniilor, din sugestivitatea nuanțelor, din transparența imaginilor. Se poate distinge, în unele versuri, o elementaritate a gândului și a simțirii, precum în poezia lui Bacovia, redând senzația pustiului sufletesc, dar și aspirația nostalgică după un alt spațiu, îndepărtat. Notațiile scurte, concentrate posedă vagi crispări simboliste: „Sunt bolnav, moartea mă îmbie” (*Sărbătoarea*).

O temă simbolistă a poeziei lui Șt. O. Iosif e cea a solitudinii, a izolării eului într-un context social-istoric inadecvat și neconvenabil. Desigur, elementele simboliste nu sunt definitorii pentru Iosif, care e un poet atașat tradiției, cu nostalgia spațiului rural paradisiac, dar și cu tema dezrădăcinării și a revoltei față de mediul citadin. Ilustrativă pentru această

atitudine este poezia *Adio*: „Da, mult mai bine ar fi fost / Să fi rămas în sat la noi, / De-ai fi avut și tu vreun rost, / De-am fi avut pământ și boi”. O altă poezie, *Pribeagul*, redă toposul nostalgiei față de matricea spirituală natală a poetului dezrădăcinat, exilat în spațiul orașului. Șt. O. Iosif este un poet sămănătorist prin rememorarea trecutului, elogiul spațiului rural și cultul tradiției, prin frecventarea opoziției sat/oraș, și nostalgia îndurerată pentru risipirea vremurilor și locurilor patriarhale de altădată. Aceste particularități sămănătoriste reprezintă totodată configurări definitorii ale unei spiritualități transilvane, astfel încât opera lui Șt. O. Iosif poate fi percepută ca o verigă de legătură între poezia lui Coșbuc și cea a lui Octavian Goga. Satul, prezentat prin figurații anecdotice, transfigurează un cotidian cu aură simbolică (*Vară, Sărbătoarea*) cu o emblematică și diafană adiere transcendentă. În volumul *E mult de-atunci* se regăsesc idile, portrete lirice, chipuri din viața satului, „scene de gen” tipice pentru universul mărunț al familiei sau copilăriei.

Unele poezii (*Lumea lor, Furtuna, Domnul profesor*) au aspectul unor anecdote versificate, atestând o vibrație certă a poetului la cotidian, la faptul banal, cum observă G. Ibrăileanu: „Subiectele poeziilor domnului Iosif sunt atît de banale că s-ar zice că multe n-au subiect”. Lirismul lui Șt. O. Iosif depășește stratul aparent al anecdoticii, emoția transmutată într-o lirică „de atmosferă”, fundamentată pe conturarea unui sentiment, pe desenul nedeterminat al unei stări afective. În poeziile de atmosferă sunt transcrise stările vagi, tulburi, indecise, ambigui, peste care plutește o muzică difuză, de o melodicitate nedeterminată. Meșteșugar subtil al verbului, Șt. O. Iosif se distinge aici printr-o reprezentare a lumii diafană, muzicală și rafinată. Virtuozitatea poetului provine din arta pastelului rafinat, din expresivitatea imaginilor sugestive, din desenul fin și din cromatică muzicală de proveniență simbolistă: „Se tînguiesc / Tălângi pe căi / Și neguri cresc / Din negre văi / Plutind pe munți”. În *Icoane din Carpați* și *Pasteluri* poezia naturii e modelată în culori vii, cu prospețime a nuanțelor. Alături de ele, volumul *Cîntece* prefigurează tonurile tragice ale melancoliei lui Goga. După *Patriarhale* și *Credințe* (1905) curba lirismului lui Șt. O. Iosif este una descendentă, în pofida unor tentative de revitalizare. Poezia din *Caleidoscopul lui A. Mirea* – rezultat al colaborării cu D. Anghel este pitorească, de un umor livresc, subtil. În totalitatea ei, poezia lui Șt. O. Iosif este documentul unei mentalități de epocă și al unei psihologii specifice.

Admirator contemplativ al naturii, precum Alecsandri, Eminescu și Coșbuc, de ale căror influențe de altfel se și resimte, Șt. O. Iosif reprezintă, în poeziile din ciclul *Icoane din Carpați* și în pastelurile din volumul *Patriarhale*, peisaje diverse, manifestîndu-și preferința pentru exuberanța și strălucirea feerică a primăverii, simbol al naturii reînviată (*Cîntece de primăvară, Primăvară, Noapte de mai*). Figurile umane sunt, în versurile lui Șt. O. Iosif hiperbolizate, impresionează prin grandoare, chiar dacă poetul, cu sensibilitatea sa suavă, desuetă, maladivă oferă sugestia unei comuniuni între metamorfozele naturii și relieful său afectiv. În acest fel, lumina solară, căldura verii îi exaltă simțurile (*Reînviere*), după cum amurgul, noaptea, stelele îl predispun la o stare de melancolie calmă, căci, remarcă G. Călinescu „melancoliile lui nu sunt nevroze, ci contemplații ale unui om sănătos”. În pasteluri, Iosif surprinde imagini diverse, vesele, triste sau sumbre din lumea satului românesc. Ritualul paparadelor (*Pasteluri, II*), caravana țiganilor pe ulițele satului, trecerea carului cu boi pe drumul pustiu sau spectacolul secetei care transformă cîmpia într-un peisaj dezolant – sunt aspecte relevante surprinse de poet cu pregnanță imagistică, prin intermediul unui lirism învăluitoare, vag, ce stă sub zodia nedeterminării. Poeziile lui Iosif rezumă, în imagini convenționale, idilice, aspecte ale vieții de la țară. Idealizarea, decorativismul patriarhal își plasează amprenta asupra multor poezii consacrate lumii copilăriei (*Furtuna, Lumea lor, Vară, Bunica*), evocări lirice ale locurilor natale, dar și poezii de rememorare istorică (*E mult de-atunci, Boierii, Cobzarul*). Peisajele rurale ale lui Șt. O. Iosif sunt diafane, transparente: poetul nu reprezintă satul transilvănean cu reperatele sale istorice și sociale, ci

matricea satului, ca tablou generic, într-o perspectivă amplă, nelocalizată, generică. Tratatate la suprafață, figurile eroilor liricii nu au articulații concrete, sunt proiectate în trecut, având inconsistența și frugalitatea amintirilor, astfel încât Șt. O. Iosif evită, de multe ori, desenul precis, preferând sugestia, succesiunea de imagini lipsite de vigoare. Evocator elegiac al lăutarilor și pribegilor, Iosif poate fi considerat un precursor al lui Octavian Goga, fără a avea însă vigoarea expresivă și vibrația mesianică a acestuia.

Poeemele lui Iosif, lipsite de tensiune lirică sunt scrise într-un stil decorativ, de un pitoresc adesea excesiv (ex. *Secerișul*, *La cules*). Un fel de jurnal de călătorie liric, *Icoane din Carpați* îmbină culoarea patetică, pastelul și emoția. În poeziile epice, cu tentă baladică (*Doina*, *Haiducul*, *Novăceștii*, *Gruia*, *Pintea*) sunt evocați eroi din sfera supranaturalului, ce simbolizează chiar forța poporului pe care îl reprezintă. În aceste poeme, Șt. O. Iosif elogiază eroul de extracție populară, luptătorul pentru dreptate socială și națională, în antiteză cu contemporanii demagogi, lipsiți de patriotism. Pornind de la lirica populară, baladele lui Iosif se impun prin ritmul alert, tenta umoristică, stilul dialogat și vocabularul diversificat. Desigur, nu ritmul baladelor e inovator, ci atitudinea lor artistică, marcată de stilizarea expresiei și de rafinarea compoziției, hiperbolizarea creînd aici un „climat adecvat fabulosului” (Constantin Ciopraga).

O poezie reprezentativă din ciclul *Icoane din Carpați e Doina*, în care poetul fixează mai întâi un cadru natural, în versuri scurte, iambice, de câte patru silabe, în care se integrează imaginea celor trei haiduci, reprezentați prin forța hiperbolei și darul personificărilor. Poet liric prin excelență, duios, sentimental, Șt. O. Iosif e consacrat și prin creațiile sale elegiace. În poezii precum *Mi-e dor*, *Mi-e dor de un vis*, *Cîntec de primăvară*, *Te duci*, poetul exprimă confesiuni de autentic suflu, delicate, în tonalități patetice, accente melancolice sau nostalgice. Excelînd în sfera elegiacului, Iosif este „unul dintre cei mai umani poeți ai noștri” (Pompiliu Constantinescu), remarcîndu-se prin intensitatea moderată a sentimentelor, prin claritatea și frumusețea expresiei în care sunt ilustrate afecte de amplă rezonanță. Copleșit uneori de angoase, poetul apare ca un izolat, un dezdăcînat ce se refugiază în lumea copilăriei, a satului, în drastică opoziție cu orașul. Temperament poetic sensibil, Șt. O. Iosif e, cum arată Pompiliu Constantinescu, „o sinteză a eminescianismului romantic și a tradiționalismului clasic reprezentat de Coșbuc”. Prin inspirația ei idilică și țărănească, prin prospețimea armoniei, prin pitorescul adesea naiv al descrierilor, poezia lui Iosif poate părea o prelungire a liricii lui Coșbuc, însă lumea țărănească se reflectă în versurile lui Șt. O. Iosif într-o perspectivă inedită; energia, dinamismul, elementaritatea atît de reprezentative pentru Coșbuc, sunt transformate la Șt. O. Iosif în moderație, blîndețe, duioșie și gingășie. Spre deosebire de energia comunicativă și de optimismul robust al lui Coșbuc, la Șt. O. Iosif se regăsește un suflu blînd, duios, de intensitate moderată, o pasivitate contemplativă, dublată de sentimentalism, sinceritate și emoție vibrantă.

Atunci cînd exprimă tandrețea, Șt. O. Iosif valorizează metaforele, într-o formă simplă, directă, aproape banală. *De profundis*, *Ad mortem*, *Elegie* sunt poeme în care presimțirea sentimentului thanatic vine, după cum arată E. Lovinescu „de dincolo de cuvinte, din ton, pe care însă insuficiența o contrazice”. Chiar dacă pare un creator spontan, Iosif e înzestrat cu o conștiință artistică fermă. Invenția verbală e restrînsă, căci poetul nu e inovator, ci mai curînd continuator al convențiilor tradiției. De la elegie la baladă, limbajul pare impersonal, nivelat prin pulsația ritmică egală a versurilor, impresionînd, în schimb, cursivitatea, construcția riguroasă a frazei, știința ritmului. Nota particulară a lirismului lui Șt. O. Iosif e conferită de patetism, de sensibilitatea sa concentrată, de o memorie senzitivă a afectivității, dar și de reflexele unei melancolii difuze. Pe de altă parte, timbrul original, personal al creațiilor lui Iosif derivă mai mult din afecte, decît din dominantele stilistice. H. Sanielevici considera că Șt. O. Iosif era „singurul poet de talent, care scrie în genul lui Coșbuc, totuși cu personalitatea sa hotărîtă”. Șt. O. Iosif se diferențiază de scriitorii

transilvăneni, energici și militanți, tocmai prin absența energiei, prin delicatețe, prin cultul reveriei, căci așa cum l-a definit Mihail Sadoveanu poetul este „domol și sfios în mișcări”.

Cîntăreț delicat, „sfios” al satului, cum se recomandă singur în poezia *Către tinerii poeți*, Șt. O. Iosif e un romantic întîrziat cu sensibilitate modernă. Format în cultul romantismului german, din care a și tradus, poetul e un romantic cu gustul decorativului recules, dar și cu unele accente ce prefigurează simbolismul: predispoziția spre sugestie, retorica memoriei, cromatismul vag, cultul formei și revelațiile unui imaginar idilic.

BIBLIOGRAPHY

Iulian Boldea, *Istoria didactică a poeziei românești*, Editura Aula, Brașov, 2005; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Editura Minerva, București, 1982; Constantin Ciopraga, *Literatura română între 1900-1918*, Editura Junimea, Iași, 1970; G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Editura Cartea Românească, București, 1971; E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, Editura Minerva, București, 1981; Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008; Adrian Marino, *Dicționar de idei literare*, vol. I, Editura Eminescu, București, 1973; Dumitru Micu, *Început de secol. 1900-1916. Curente și scriitori*, Editura Minerva, București, 1970; Dumitru Micu, *Scurtă istorie a literaturii române*, Editura Iriana, București, 1995; I. Negoïtescu, *Istoria literaturii române*, Editura Minerva, București, 1991; Tudor Vianu, *Scriitori români din secolul XX*, Editura Minerva, București, 1986.